

Hattat Bir Şair: Hasan Rıza (1849-1920) ve Dîvânı, İki Şiirinin İncelenmesi

A Calligrapher Poet: Hasan Rıza (1849-1920) and His Diwan, Analysis of Two Poems

Gülşen Sezen*

ÖZET

Hasan Rıza, bilhassa Mushaf'larıyla meşhur bir Türk hattatıdır. Sülüs, celf ve ta'lik hatlarıyla pek çok eser vermiştir; fakat en yetenekli olduğu alan nesih yazısıdır. Nesih ile Kur'an yazmak, Hasan Rıza Efendi'yle kemale ermiştir. Bu değerli hattatın edebiyat camiasına kazandırdığı dîvânı, makalenin ana konusunu teşkil etmektedir. Çalışmada, devrin siyasi durumu, edebiyatı ve şairin bağlı olduğu tarikat verilmiştir. Ardından şairin hayatından ve sanatından bahsedilmiş; adı geçen dîvân, şekil ve içerik yönünden incelemeye tabii tutulmuştur. Son olarak dîvândan iki şiir şerh edilerek, tekke edebiyatı mensubu şairin çeşitli yönlerden tanıtılmasına gayret edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Hasan Rıza Efendi Dîvânı, Türk Hat Sanatı, Tekke Edebiyatı, Halvetîlik

ABSTRACT

In this study, on the base of his poems, it is given information about the patriotism of Şakir Hasan Rıza is a calligrapher who especially famous with Qur'ans that he calligraphied them. He gave a lot of works which was written with sulus, celf and ta'lik scripts; also nesih script is the area where the most talented he is. To write Qur'an with nesih has been perfected by Hasan Rıza. The main subject of this article is the valuable calligrapher's diwan that was given to the literature world. In the study was bring the literary and political situation in 19th century as well as revealed religious order he addicted it. Secondly mentioned the poet's life and art, determined the diwan from angle of shape and contents. Consequently has been tried to introduce with various aspects of

* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı ABD Doktora Öğrencisi

the poet who is a member of a religious order; and described two poems belong to him.

•

KEY WORDS

Diwan of Hasan Riza Efendi, Turkish Calligraphy, Lodge Literature, Khalwatiyya

1. Hasan Rızâ'nın Hayatı ve Sanatı

Hasan Rıza'nın babası Ahmet Nazif Efendi, Tırnova posta müdürüdür ve Mustafa Reşit Paşa'nın kilercisidir. Ahmet Nazif Efendi Osmanlı-Rus savaşı sırasında h.1269/m.1852-1853'te Silistre'de açılan postaneye memur olarak atanır ve ailece oraya yerleşirler. Daha sonraları ise İstanbul'a göç etmişlerdir (Ülker 1987: 37).

Hasan Rıza h.1265/m.1848-1849 yılında İstanbul Üsküdar'da, Aynalı Mescit civarında doğmuştur. Asıl adı Hasan'dır (Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu 1969: 1026). Eğitimi için önceleri Bozdoğan Kemerî'ndeki Kaptan Paşa Mektebi'ne, daha sonra da Hafız Münib Efendi Mektebi'ne devam etmiştir. Hat sanatına karşı küçük yaşta başlayan ilgisi, onun Sucu Hüseyin ve Hattat Yahya Hilmi Efendi gibi devrin hat sanatında usta hocalarından eğitim almasına vesile olmuştur. Ailesinin Horhor'a taşınması üzerine Hasan Rıza, Evliyâ Mektebi'nde derslerine devam etmiştir.

Ahmet Nazif Efendi Tırnova posta müdürlüğüne tayin edilince ailesini de yanına alarak Tırnova'ya giderler. İstanbul'a geri dönüşleri sırasında koleraya yakalanan Ahmet Nazif Efendi 50 yaşında vefat eder. Hasan Rıza'nın eğitimini ise Pertevniyal Valide Sultan'ın kapu çuhadarı¹ olan amcası Hacı Hüseyin Efendi üstlenir. Valide Sultan aracılığıyla Hacı Hüseyin Efendi yeğenini Mûsika-yı Humâyûn'a kaydettirir. Burada Hasan Rıza hat alanındaki yeteneğiyle, Şefik Efendi'den(1820-1880) icazet almaya nail olur. O dönemde hüsn-i hatta üstatların üstadı olarak bilinen Kazasker Mustafa İzzet Efendi(1801-1876), Şefik Efendi'nin aracılığıyla Hasan Rıza'ya bir müddet ders verir (İnal 1970: 336). Sami Efendi'den de talik hattını öğrenerek sanatını geliştirir (Derman 1971: 27).

H.1288/m.1871-1872 yılında Hasan Rıza Mûsika-yı Humâyûn imamlığına atanır. Şair, h.1293/m.1876-1877'de hac farızasını yerine getirip hacı olur. Zaten dîvânının başında da kendisini seyyid, hacı, Halvetî, Şa'bânî ve mûsikî-yi

¹ Kapı Çuhadarı: "Osmanlı devlet Teşkilatında ayak işlerinde, özellikle postacılık görevinde kullanılan kimse" bk: (15.04.2012)
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f89eba0acb002.99316531 ; Mehmet Zeki Pakalın (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C:II, İstanbul, MEB, s.171.

humâyûn hocası olarak tanıtır: *Hâzâ Dîvân el-fâkîr-i pür taşîr türâbü'l-akdâm es-Seyyid el-Hâcc Hasan Rızâ el-Halvetî el-Şa'bânî el-imâm fi-Mûsikî-yi Hümâyûn* (Hasan Rıza Dîvânı İÜ nüshası:1b; Hasan Rıza Dîvânı S nüshası: 1b; Telli 2010:127; Karaman 2009: 217)

Sultan V. Murad'a yakınlığıyla bilinen Şefik Efendi'nin emekliye ayrılmasını takiben 1879'da Mûsika-yı Humâyûn'da hat muallimi olan Hasan Rıza, bu dersin kaldırılması üzerine yalnızca imamlık görevini sürdürmüştür. H.1324/m.1906–1907 tarihinde padişah mevlithanlarına dâhil olmuştur. H.1332/m.1913-1914'te açılan Medresetü'l Hattatîn'e (Hattatlar Okulu)² sülüs-nesih-reyhânî hocası olarak atanmıştır; fakat gözlerindeki rahatsızlık sebebiyle bu görevinden ayrılmak durumunda kalmıştır (İnal 1970:336–338).

Şairin uzun zamandır ikamet ettiği Cihangir'deki konakta yangın çıkınca(1916), Hasan Rıza Rumelihisarı'na taşınmıştır. Kayıtlara göre şair, 1 Mart 1922 tarihinde(Derman 1971: 27'de şairin ölüm tarihi 2 Mart 1920 olarak verilmiştir) bu evde vefat eder ve hisarın yanındaki kabristana defnedilir. Mezarın kitabesi sonradan yaptırılmıştır (Derman 1997: 345; Derman 1971: 27). Rumelihisarı'ndaki ev, şairin ölümünden iki gün sonra yanmıştır, ancak şairin eserleri bu yangından kurtarılmıştır (Derman 1982: 345).

Hasan Rızâ, ünlü kültür târîhçisi Süheyl Ünver'in halası Emine Zebercet Hanımla evlenmiştir. On bir yaşında babasını kaybeden Süheyl Ünver'in yetişmesinde ve ileride yapacağı değerli çalışmalarda Hasan Rızâ'nın önemli katkıları olmuştur... Süheyl Ünver'in Ahmet Güner Sayar'a anlattıklarına göre Hasan Rızâ'nın evi Cihangir'de, Alçak Dam Mescidi karşısında güzel döşeli, üç katlı ahşap bir evdir. Süheyl Ünver annesinin de isteğiyle halası ve eniştesini bu evde sık sık ziyaret eder, yatıya kalır. Hasan Rızâ, Süheyl Ünver'e sülüs yazı dersleri verir, zaman zaman tasavvufî şiirler okur, sohbet aralarında fıkralar anlatır. Yazı yazmada çok iyi olmasa da Ünver bu ders ve sohbetler esnasında eniştesinin yazı ve karalamalarına baka baka hat sanatına karşı ilgi duyar, bu derslerden büyük keyif alır. (Karaman 2009: XXVIII)

Hasan Rıza'nın kızı Mükerrem Hanım, Kandilli Rasathanesinin kurucusu Mehmet Fatin Gökmen'le evlenmiştir. Oğlu Ahmet Süreyya Saltuk (ö.1969) ise Dîvân-ı Humâyûn Kalemî³ hulefâsındandır. Harf inkılâbı (1 Kasım 1928)

² 20 Mayıs 1915'te kurulan Medresetü'l Hattatîn, hat ve diğer tezyîni sanatları unutulmaktan kurtarmak amacıyla Bâb-ı Âli'de kurulan bir mekteptir. Günümüzde İstanbul Cağaloğlu'ndaki MEB binasıdır. bk:(15.04.2012)

<http://www.eskieserler.com/EgitimKurumlariDetay.asp?LID=TR&ID=1879>

³ *Dîvân-ı hümâyûnda Reisü'l-Küttâblık ile onun mâiyeti olan beylikçinin nezaretleri altında, Dîvân-ı hümâyûn kalemleri bulunmaktaydı.* bk: (15.04.2012)

[http://tr.wikipedia.org/wiki/Divan_\(siyaset\)#D.C3.AEv.C3.A2n.C4.B1_H.C3.BCm.C3.A2y.C3.BB](http://tr.wikipedia.org/wiki/Divan_(siyaset)#D.C3.AEv.C3.A2n.C4.B1_H.C3.BCm.C3.A2y.C3.BB)

gerçekleşene kadar o da babasının yolundan gitmiş ve Bâb-ı Âli’de hattatlık yapmıştır, sonraları ise liselerde edebiyat öğretmeni olarak çalışmıştır (Derman 1997: 346).

İbnül Emin Mahmut Kemal’in en değerli hattatlardandır dediği Hasan Rıza, II. Abdülhamit döneminin en büyük hattatlarından olup, V. Mehmet Reşad’ın özel hattatıdır. Şairin hat sanatındaki ustalığı eserlerinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. 19 Kelâm-ı Kadîm yazmış, 17 kişiye hattatlıktan icazet vermiş, pek çok levha, hilye ve yazı kaleme almıştır (İnal 1970: 338–339). Sülüs, celî, talik ve nesih hatlarıyla verdiği eserlerden en çok nesihle yazdıkları başarılı bulunmuştur. *Nesihle Kuran yazmak, onun elinde kemâle ermiştir.*(Karaman 2009: XXXI). Sultan Reşad’ın ricası üzerine yazdığı Kuran, 8 ciltlik Sahîh-i Buhârî(1067 varak) ve Türkçe tefsirli Kuran önemli eserlerindedir (Derman 1971: 27). *Cihangir Câmii levhaları, Sultan Selim Câmii için yazdığı Hilye-i Saadet, Mekke’de Makam-ı İbrahim’de asılı ilk dört halifenin isimleri bu tür yazılarından birkaçıdır.* (Rado 1984: 249). *Yazdığı sayısız hilye-i saadet levhaları arasında en önemlileri; İstanbul Hat Sanatları Müzesi, Silivrikapı Bala Camii, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (Yıldız, no. 4282) ve Süleymaniye Kütüphanesi (Yazma Bağışlar, no.510)’da kayıtlı olanlardır.* (Telli 2010: 4). Alman Konsolosluğu bahçesindeki çeşmenin ve Hürriyet-i Ebediye şehitlerinin kitabeleri yine ona aittir (Derman 1997: 345). ‘Ayet ber-kenar’lı matbu Mushaf’ı o devrin baskı tekniği icabı, eczalı kâğıda eczalı mürekkep kullanarak yazmıştır ki bu cins kâğıt, üzerinde çalışılması en zor kâğıtlardandır (Derman 1971: 27).

2. Hasan Rıza Dîvânının İncelenmesi

İncelemede esas alınan dîvânın iki nüshası vardır. Bunlardan birincisi İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde T/2884 numarada kayıtlıdır (h.1309/m.1891-1892’de istinsah edilmiştir. (İÜ nüshası: 32b.), diğeri Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Bölümü 3610 numarada kayıtlıdır. Bu divanlar üzerine iki ayrı çalışma yapılmıştır. Gülay Karaman her iki nüshaya ulaşabilmiş ve karşılaştırmalı olarak çalışmasını hazırlamıştır. Fatma Betül Telli ise Süleymaniye’deki nüshaya ulaşamadığından, yalnızca İstanbul Üniversitesi bünyesindeki nüsha ile çalışmasını hazırlamıştır. Bu iki tez, araştırmamıza kaynaklık etmiştir.

Dîvânın iki nüshası Hasan Rıza tarafından yazılmıştır. Süleymaniye nüshasında 187, İÜ nüshasında 71 adet şiir bulunmaktadır. İÜ nüshası müretteb

[n_Kalemleri](#); Mehmet Zeki Pakalın (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, İstanbul, MEB, s.462–465.

iken Süleymaniye nüshası müretteb değildir. Ancak şair, bu karışıklığı gidermek için dîvânın başına bir fihrist eklemeyi uygun görmüştür. Fihrist h. 1 Muharrem1338/m.26 Eylül 1919 tarihini taşır. Süleymaniye nüshası 66 yaprakken, İÜ nüshası 32 yapraktır ve 1928 yılında tedkik edilmiştir (Telli 2010: 9,10,167; İÜ nüshası: 32b-33a; Karaman 2009: XXXVIII).

2.1. Nazım Şekilleri

Hasan Rıza Dîvânındaki manzumeler klâsik dîvân tertibine göre dağınık bir durumdadır. Bununla birlikte mesnevi, müstezad, tarih, müfred, kıta gibi nazım şekillerinin bazılarında başlıkların yer alması, nazım şekillerinin tespitinde kolaylık sağlamaktadır. Dîvândaki manzumeler nazım şekillerine göre ele alındığında aşağıdaki gibidir:

Kaside: Münacat, na't ve mehdiye şeklinde 24 adet kaside vardır.

Mesnevi: Dinî-tasavvufî konuları ele alan 4 kısa mesnevi bulunmaktadır.

Gazel: Dîvândaki 73 gazelin 24'ünün matla beyitleri yoktur.12 gazel musammattır.

Müstezad: Bu nazım biçimiyle yazılmış 5 şiir bulunmaktadır. 7-12. şiirler klâsik müstezadlar olup, 104-146. şiirlerde mısralar bir kısa bir uzun olarak yazılmıştır. 125. şiir iki kısa bir uzun mısradan meydana getirilmiş bir müstezaddır.

Murabba: Dîvânda 37 adet murabba mevcuttur.

Muhammes: Bu nazım şekliyle 6 adet mütekerrir şiir yazılmıştır.

Müseddes: Bu nazım şekliyle 2 tane mütekerrir şiir yazılmıştır.

Kıta: Biri Arapça, diğeri nazire şeklinde yazılmış toplamda beş kıta mevcuttur.

Tarih: Kıta-i kebîre şeklinde yazılmış 10 tarih vardır. Bunların ilki Hacı Bektâş-ı Velî'nin Menâkıb'ının bitiş tarihidir (h.1289). Diğerleri ise şu şekildedir: Hasan Rıza Dîvân'ın bitiş tarihi (h.1309/m.1891-1892), Cemil Bey'in yeni evinin yapım tarihi (h.1309/m.1891-1892), Muhammed Cemal'in doğum tarihi (h.1308/m.1890/1891), Ahmed İhsan'ın doğum tarihi (h.1314/m.1896-1897), Muhammed Sedad'ın doğum tarihi (h.1321/m.1903-1904), Ahmed Süreyya'nın doğum tarihi (h.3 Muharrem 1309/m.9 Ağustos 1891), Müzeyyen isimli 8 yaşındaki bir kız çocuğunun vefat tarihi (h.1309/m.1891-1892), Kastamonulu Halil Rif'at Efendi'nin vefat tarihi (h. 29 Recep 1329 yevm-i bâzâr/m.26 Temmuz 1911 Pazar günü).

Müfred: Dîvânda 12 adet müfred vardır.

2.2. Vezinler

Hasan Rıza Dîvânında edebiyatımızda yer alan 5 bahire ait 15 veznin kullanıldığı görülmektedir. Manzumelerin 81 tanesi remel ve diğer 66'sı da hezec bahirinin çeşitli kalıplarıyla yazılmıştır. Bu iki bahir, Dîvânda aruzla yazılan manzumelerin yaklaşık %83.52'sini teşkil etmektedir. Şairin üçüncü olarak üzerinde durduğu bahir, recez bahridir. Recez bahriyle yazılan manzumelerin oranı ise %9.65'tir.

BAHIRLER	REMEL	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	58	95	%32.
		Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	19	79	%10.
		Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün	3	0	%1.7
		Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün	1	6	%0.5
	HEZEC	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün	41	29	%23.
		Mef'ülü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ülün	15	2	%8.5
		Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Fe'ülün	9	1	%5.1
		Mefâ'ilün / Mefâ'ilün	1	6	%0.5
	RECEZ	Mef'ülü / Mefâ'ilün	1	6	%0.5
		Müstef'ilün / Müstef'ilün	8	4	%4.5
		Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün	7	7	%3.9
		Müstef'ilâtün / Müstef'ilâtün	1	6	%0.5

MÜNSERİH	Müfte'ilün / Fâ'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün	9	1	%5.1
	Müfte'ilâtün / Müfte'ilâtün	2	3	%1.1
SERİ	Müfte'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün	1	6	%0.5

Dîvânda 9 şiir hece ölçüsüyle yazılmıştır. Genel olarak durakları düzensiz olan bu şiirlerin ölçüleri aşağıdaki gibidir.

Şiirin Sıra No	Hece Ölçüsü
18	10
50	14
53	10
84	7
108	5+5=10
132	10
145	15
151	1. dizeler 5+5=10 2. dizeler 6+5=11
155	7

2.3. Örnek Şiirler

Aşağıya alınan iki şiirin incelenmek amacıyla seçilmesinde, Hasan Rıza'nın insanın özü olan gönle gösterdiği alaka, dil açısından sergilediği akıcı sadelik, tasavvufa verdiği önem ve bağlı olduğu Halvetî tarikatının pîrlerinden Şîrvânî Yahya'ya olan bağlılığı belli başlı etkenleri oluşturmuştur. Nitekim bu özellikler onun Dîvân'ında sıklıkla karşılaşılan temel unsurlardandır.

Müfte'ilün / Fâ'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün⁴

1. Hâk bize gösterdi yol râzî ola buna kûl

Budur edeb hem uşûl bekle gönûl kapusın

[Hak olan Allah bize (doğru) yol(u) gösterdi ve kul buna razı olmalıdır; hem edep hem de usul budur, gönül kapısını bekle.]

Kul, doğru yolun arayışı içinde olan kişidir ve gerçek sevgiliye ulaşma gayesiyle arayışını sürdürür. Allah ile beraber olan ve onun için varlık âleminde çilesini tamamlama gayretindeki kul, doğru yolu yine onunla bulur. Kaderin acı tecellileri karşısındaki gönül sadece Hak ile teskin olur, kaderine rıza gösterir. Rıza olmak, edep gözetmek ve usullerin gereğini yerine getirmek doğru yola ulaşmanın şartlarıdır. Nitekim sûfilere göre Allah'a giden yola girmenin temelde dört esası vardır: az yeme, az uyuma, az konuşma ve inziva. (Az yeme-uyuma-konuşma ve inzivaya çekilme aynı zamanda şairin mensubu bulunduğu Halvetîlik tarikatının usul ve erkânı arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bk: Uludağ 1997: s. 394). Bu usullere riayet etmeyenler vuslattan mahrum kalır. İşte ancak bu usul ve erkân içinde, kalpten rıza göstererek gönül kapısı beklenmelidir ki Hakk'ın gösterdiği yola açılan o kapının kanatları aralansın. Yukarıdaki beyitte Allah, Hak sıfatıyla anılmış ve doğru yolu gösteren bir kılavuz olarak zikredilmiştir. Kul (salik), bir bekçiye benzetilmiştir(kapalı istiare). Bu bekçinin önünde beklediği yer gönül kapısıdır (teşbih-i belîğ). Gönül, kapıya teşbih edilerek somutlaştırılmıştır. Fakat bu kapının önünde beklemenin bir usulü erkânı vardır ve edeple beklenilmesi, kadere rıza gösterilmesi şarttır. Aksi takdirde gönül kapısı açılmayacak ve doğru yola gidilemeyecektir.

2. Âyineye bak hemân kalmaya şekk ü gümân

Her seher eyle emân bekle gönûl kapusın

[(Ey sâlik!) Bir an evvel aynaya bak, (içinde) şüpheye dair bir şey kalmasın; her seher vaktinde bağışlanmayı isteyerek gönül kapısını bekle.]

Dinî-tasavvufî Türk edebiyatına göre Allah, insanın kalbinde tecelli eder ve bu haseble kalp bir aynaya teşbih edilir (açık istiare). Tecellinin gerçekleşebilmesi ve yansımanın(vech-i şebeh) net olması için ise buranın temiz olması gerekir. Fakat kimi zaman kalp aynasında şüphe gibi bir takım kirletici unsurlar(kapalı istiare) bulunabilir. Tam da bu noktada salikin yapması

⁴ S nüshası: 6a; İÜ nüshası: 19a. Bu şiir musammat bir gazeldir.

gereken şey, seher vakti Allah'a sığınarak ondan af dilemektir. Zira seher vakti yapılan duaların ve ibadetlerin kabul ihtimalinin çok olduğuna inanılır. Gönül kapısını bekleyen salık, kalp aynasına bakmalı ve seher vakti dualarıyla oradaki tüm şüphe kirlerinden arınmayı dilemelidir.

3. Dīde-i cān ile baq ola tecellī-i ḥaḳ
Şem'a-i tevḥīdi yaq bekle gönül ḳapusın

[Hak olan Allah'ın tecelli ettiğini görmek için can gözü ile bak; tevhid mumunu yakarak gönül kapısını bekle.]

Can bir göze benzetilerek (teşbih-i beliğ), somutlaştırılmıştır. Göz, yapı itibarıyla kapalı ya da açık olan bir uzuvdur. Gözü kapatan unsurlar mâsivâ olarak kabul edilirken salikin bu engelleri aşması ve can gözünü açık tutması istenir. Hak olan Allah'ın tecelli edeceği göz muhakkak ki açık olmalıdır ve salikin yapması gereken de budur. Ayrıca salikin görüşünü aydınlatacak tevhid mumuna (teşbih-i beliğ) ihtiyacı vardır. Can gözüne musallat olan mâsivâyı tecrit edecek ve orada, tek olan Allah'tan başka bir şey bırakmayacak şey, işte bu tevhid mumudur. Zira *tevhid bir görme, bir bilme halidir* (Uludağ 2005: 359). Beyitte salikin bu şartlar altında gönül kapısında beklemesi tavsiye edilmektedir.

4. 'Aqlıña uyma şaḳın fikriñe olma yaḳın
Cümle silāḥıñ ḫaḳıñ bekle gönül ḳapusın

[Sakin aklına uyma, fikrine yaklaşma; tüm silahlarını takınarak gönül kapısını bekle.]

Süleyman Uludağ'ın da belirttiği gibi (Uludağ 2005: 32) mutasavvıflar nazarı aklı, ezeli ve ebedî gerçekleri kavrayamayacağı noktasından hareketle reddederler. Salık bu sebepten ötürü ne aklına uymalı ne de fikrine yaklaşmalıdır. Bunlar onu, sülûk edeceği yoldan uzaklaştıracak tehlikeli mefhumlardır. Dolayısıyla salikin gönül kapısını bekleme meşgalesinde dikkatli olması ve silahlarını takınması öğütlenmektedir. Silahtan kastedilen ise şiirin bütününde geçen edep-usül-erkân gözetmek, razı olmak, kalben temiz bulunmak, dua edip af dilemek, tevhid mumuyla can gözünü daima açık tutmak gibi kavramlardır (benzeyeni birden fazla olan açık istiare). Ayrıca gönül kapısında bekleyen bir bekçi (kapalı istiare) olarak tasavvur edilen salikin yanında silah taşınması olağan bir durumdur.

5. İtme ezā cānıña virme ḫalel şānıña
Ġayrı ḳoma yanıña bekle gönül ḳapusın

[Canına cefa etme ve şanına hanel getirme; yabancıları yanına koymadan gönül kapısını bekle.]

Tasavvufî şiirlerde can, insan ruhunun ve nefsin sembolü olarak kabul görmüştür. Nefis ile karışık olan ruh, salike eşlik eder. Nefsi yok etmek gerekir ancak bu esnada ruha cefa edilmemeli ve onun şanına hanel getirilmemelidir. Çünkü ruh, Allah tarafından insanlara üflenmiş bir nefes, çok kıymetli bir hediyedir. Gönül kapısında bekleyen salik, can içindeki o nefsi/yabancıyı(açık istiare) yanına koymamalı ve bu uğurda ruhuna türlü eziyetler etmekten sakınmalıdır.

6. Böyledir emr-i Hudâ şıdk-ıla eyle nidâ

Olma hiç andan cüdâ bekle gönül kapusın

[Allah'ın emri böyledir, (ona) yürek temizliği ile seslen; ondan asla ayrılmadan gönül kapısını bekle.]

Salik, Allah'ın emirleri doğrultusunda yaşamalı ve ondan hiç ayrılmadan, başka yollara sapmadan gönül kapısında beklemeyi bilmelidir. Tüm bunları gerçekleştirebilmek için de yürek temizliği ile Allah'a seslenmeli ve yalvarılmalıdır.

7. Bildigiñ elden bırak vuşlat-ı dîdâra bak

Olma şakın sen ırak bekle gönül kapusın

[Bildiklerinden vazgeç ve sevgiliye kavuşmaya bak; sakın (ondan) uzaklaşma ve gönül kapısını bekle.]

Vazgeçmek ve mâsivâyı terk, sülûkun en temel şartlarındandır. Terk etmek dört türlüdür: terk-i dünyâ(ahiret için dünyayı terk), terk-i ukbâ(sadece İlah'ı seyretmek için cenneti ve oradaki nimetleri terk), terk-i hestî(salikin kendisini terk etmesiyle Hak'ta fani olması), terk-i terk(terk kavramı da terk edilerek akılda hiçbir kavram bırakılmaması). Asıl olan gerçek sevgiliye kavuşmaktır. Beyitte dîdârdan kasıt, sevgilidir(cüz'iyet-külliyet ilişkisi bağlamında mecaz-ı mürsel yapılmış). Vuslata ermek için salike sevgiliden ve gönül kapısından uzaklaşmaması tembihlenmektedir.

8. Bülbül-i gülzâr öter zevki dimâğa yiter

Cümle iş anda biter bekle gönül kapusın

[Gül bahçesinin bülbülü öter ve (o ötüşün) zevki dimağa ulaşır; (işte o vakit) her iş zihinde biter gider, gönül kapısını bekle.]

Gül bahçesi(açık istiare) çokluktan ve mâsivâdan kinayedir. Mâsivâ içindeki bülbül ise salikin, Allah âşığının temsilidir(açık istiare). İşte bu manzara dâhilinde öten bülbülün o sesiyle dimağa verdiği zevk sayesinde zihin, içinde barındırdığı mâsivâyâ ait tüm işleri sonlandırır, böylece zihin mefhumu da fena bulur. Vâhid olan sevgiliye ulaşmanın gereği bu şekildedir. Çokluktan tek olana, mâsivâdan vahdete ulaşan Hak âşığı, gönül kapısını işte bu şartlar dâhilinde beklemelidir.

9. Dersiñi Hağdan alup nükte-i feyzi bulup
Bende-i muğbil olup bekle gönül kapusın

[Dersini Hak olan Allah'tan alıp ilmin o ince manasını bul da bahtiyar bir kul olup gönül kapısını bekle.]

Mürit, öğrenmesi gereken dersi Hak olan Allah'tan alıp, o derslerdeki ilmin en ince manasını bulmalıdır. Çünkü o ince mananın bulunmasını takiben kul(kul bir müride teşbihle kapalı istiare yapılmıştır), bahtiyar olacak ve gönül kapısını bekleyebilecektir.

10. Hayli zamandır gözüm görmegi ister özüm
Diñle cânım bu sözüm bekle gönül kapusın

[Gözüm, hayli zamandır özümü görmeyi ister; (bunun için) ey canım, şu sözümü dinle: 'gönül kapısını bekle'.]

Bu beyitte geçen göz tabirinden kasıt, kalp gözüdür(mecaz). Daima açık olması gereken kalp gözü, insanın derûnunda saf halde bulunan özü görmek ister. Fakat kalp gözü'nün o özü görebilmesi için aradaki mâsivâ unsurları giderilmeli ve gönlün kapısı beklenilmelidir.

11. 'Âşık iseñ sen aña gel kulağın tut baña
Yalvarırım ben saña bekle gönül kapusın

[Ona âşıkysan gel bana kulak ver; sana yalvarıyorum: 'gönül kapısını bekle'.]

Kişi âşık ise gerçek sevgili olan Allah'a ulaşılacak gönül kapısını beklemelidir. Beyitte bu öğüdün iyice dinlenilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.

12. Cân iline yitmege hâliñi 'arz itmege
Şâhidi diñletmege bekle gönül kapusın

[Can ülkesine ulaşmak, hâlini anlatmak ve (gönlün meşgalesi olan o) şahidi(n hakkında söyleyeceklerini) dinletmek için gönül kapısını bekle.]

Can kavramı bir ülkeye (teşbih-i belîğ) benzetilmiştir. Her ülkede olduğu gibi can ülkesinin de bir yöneteni, adalet sağlayıcı olması gerekir. Bu kişi Allah'tan başkası değildir. Kul, can ülkesine gitmeyi (can ülkesinden kasıt bu ülkenin şahı Allah'tır, dolayısıyla mecaz-ı mürsel yoluyla anlatım söz konusudur.) ve orada hâlini arz etmeyi diler. Arz edilenlerin sağlanması için kulun yanında getireceği şahit/tanık da dinlenir. Tasavvufta şahit, aklın fikrin hep meşgul olduğu kavramdan kinayedir (Uludağ 2005: 326; Cebecioğlu 1997: 246). Şahidi ile arz edeceği hâli arasında bir çelişki zuhur etmemesi adına kul, gönül kapısını beklemelidir.

13. Sırrına sırdaş olam 'aşk-ıla dâ'im tolam

Dir iseñ Hâkî bulam bekle gönül kapısın

[(Onun) Sırrına sırdaş olayım, daima aşkla dolayım, Hak olan Allah'ı bulayım dersen, gönül kapısını bekle.]

Ancak gönül ehlinin ulaşabileceği sırlara sırdaş olmak, daima aşkla dolmak ve Hak olan Allah'ı bulmak için gönül kapısı beklenmelidir. Hak ile kul arasında bulunan sırda İlahî bir cezbe mevcuttur ve sâlik bu sırda ulaşma gayretinde olmalıdır. Dolmak eylemine dikkat edilirse, kulun içinde boşluklar bulunduğu ortaya çıkar (kul, boş bir kadehe benzetilerek kapalı istiare yapılmıştır, boşluğu dolduracak olan aşk kavramıyla da şarabın temsili olması hasebiyle kapalı istiare yapılmıştır). Mevcut boşluklar aşk ile doldurularak mâsivâyâ en ufak bir yer bırakılmamalıdır. Böylece Hak olan Allah'ı bulmak arzusundaki salık, gönül kapısında bekleyen kuldân başkası olmayacaktır.

14. Kim ki tarîka girer vuşlata elbet irer

Böyle kulu Hâk sever bekle gönül kapısın

[(Bu) Yola giren kimseler elbet (sevdiğine) kavuşur; böyle bir kulu, Hak olan Allah da sever, gönül kapısını bekle.]

Allah'a giden yola giren kimseler (kul, yolcuya benzetilmiştir, kapalı istiare vardır) elbette sevgiliye kavuşacaktır, yeter ki o yolun başındaki gönül kapısı beklenilsin. Bu yolun yolcusunu Hak sıfatının sahibi Allah da sever.

15. Bunda işiñ eyle sağ yüzünü sen eyle ağ

İşte kuzum geldi çağ bekle gönül kapısın

[Bunda (gönül kapısını bekleme işinde) işini sağlam kul ve yüzünü ak çıkar; işte kuzum, vakit geldi, gönül kapısını bekle.]

Allah'a giden yola açılacak olan gönül kapısının bir vakti, bir zamanı vardır. O kapının açılışını bekleyen müride, işini sağlama alması ve yüzünü ak çıkarması hususlarında öğütte bulunulmuştur. Böylece "işte kuzum, vakit geldi" denildiğinde tüm hazırlıklar bitmiş olacak ve yola koyulmak için bir engel kalmayacaktır.

16. Añlamağa özüñü sağ idivir sözüñü
Görmege dost yüzünü bekle gönül çapısın

[Özünü anlamak için sözünü doğru tut; dostun yüzünü görmek için gönül kapısını bekle]

Beyitte, salikin insan derûnundaki özü tam olarak anlayabilmesi için sözünü doğru tutması şartı koşulmuştur. Doğru sözler söylemek, yalana sapmadan kimseyi aldatmadan konuşmak, her müminin uyması gereken kurallardandır. Eğer sülûk ehli kimse gerçek dost olan Allah'ın yüzünü görmek arzusundaysa, gönül kapısını beklemelidir. (Burada Allah'ın yüzünü görmek fiili, vuslata nail olmak anlamında istiaredir. İstiare olan kelimelerin bu gibi fiil/fiilimsilerden oluşması ile yapılan istiare, istiare-i tebeyye adını alır.)

17. Ğayrı saña müjdeler baķ neler oldu neler
Rüşen olur dîdeler bekle gönül çapısın

[Artık sana müjdeler (olsun! Zira) Bak neler oldu neler... Gözler aydınlanır, gönül kapısını bekle.]

Beyitte salike seslenilerek 'bundan gayrı sana müjdeler olsun, bak neler oldu neler' deniliyor. Salike verilen müjde, gönül kapısının açılması yönünde olmalıdır. Zira gözlerin aydınlanması, o kapıların aralanışını delalet etmektedir.

18. Āl-i 'abāya sezā n'eydigini bil Rızā
Olmağa bende kezā bekle gönül çapısın

[Rıza! Āl-i 'abāya yakışanın ne olduğunu bil; (onlara) kul olmak için böyle gönül kapısını bekle.]

Hız. Muhammed, Hız. Ali, Hız. Fatma, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'den oluşan beş kişiye ad olan āl-i 'abāya yakışan davranışların ne olduğunu mürit çok iyi bilmelidir. Kul olmanın böyle şartları vardır ve gönül kapısı bu koşullar dâhilinde beklenmelidir.

Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Mefâ'îlün⁵

1. Saña gel bir haber virem yüce ola anıñ şanı
Tariḫ-i Halveti piri-durur Yahyâ-yı Şirvânî

[Gel sana bir haber vereyim, şanı yüce olsun Şirvanlı Yahyâ, Halvetî yolunun büyüğüdür.]

Türk tasavvuf edebiyatında pîr, mürşidin karşılığıdır. Ayrıca tarikat kurucusu şeylerin adı 'hazret-i pîr' diye başlar (Uludağ 2005: 286). Şair bu beyitte Halvetî tarikatının ikinci lideri Şirvanlı Yahya'yı övmektedir.

2. Dil-i 'âşıkları silmiş süpürmüş 'âlî-himmetdir
Gönül tahtında bir sultân-durur Yahyâ-yı Şirvânî

[Âşıkların gönlünü silmiş süpürmüştür, himmeti yücedir, Şirvanlı Yahyâ gönül tahtında bir sultandır.]

Şirvanlı Yahya, Allah âşıklarının gönüllerini silip süpürmüştür. (Allah'ın tecelli edeceği gönül, kirlî bir yere benzetilerek somutlaştırılmıştır. Burada kapalı istiare mevcuttur) Bir ermiş olarak onun maksat ve dilekleri yerine getiren manevî gücü pek yücedir. Şirvanlı Yahya gönül tahtındaki(gönül bir tahta teşbih edilerek teşbih-i belîğ yapılmıştır) bir sultandır. (Şirvanlı Yahya tahta oturan bir sultana benzetilerek mufassal ve müekked teşbih oluşturulmuştur.)

3. Kudümüyla nice cânlar iderler aḫz-ı feyz el'ân
Kemâl-i menba'-ı 'irfân-durur Yahyâ-yı Şirvânî

[(Dünyaya) Teşrifinden bu yana pek çok can (ondan) feyizlenir; Şirvanlı Yahyâ ilim kaynağının kusursuzluğudur.]

Şirvanlı Yahyâ'nın dünyaya teşrifi ile pek çok can(candan kasıt mürittir, açık istiare) ondan feyizlenmiştir. Tasavvufî edebiyatta feyiz almak; bir müridin veya muhibbin bir veliden ya da mürşitten faydalanması, edep öğrenmesi, irfan ve marifet tahsil etmesidir (Uludağ 2005: 31). Bu bağlam dâhilinde Şirvanlı Yahyâ, ilim ve irfanın kusursuz ve en olgun yapıdaki membaıdır.(mufassal ve müekked teşbih)

4. Huşuşâ vird-i Yahyâ okuyan erlere bî-şek
Hudânîñ ulu iḫsânı-durur Yahyâ-yı Şirvânî

⁵ S nüshası: 5a/derkenar; İÜ nüshası: -

[Şirvanlı Yahyâ, özellikle Yahyâ (tarafından öğretilen) duaları okuyan erlere şüphesiz Allah'ın yüce (bir) lütfudur.]

Halvetiyye tarikatında müridin her gün tek başına okuduğu zikirler, dualar ve virdler vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişir. Yahyâ-yı Şirvânî'nin Virdü's-Settâr'ının okunmasına önem verilir. (Uludağ 1997: 394). Beyitte, Allah'ın ihsanlarına nail olabilmek için Yahyâ virdinin okunması salık veriliyor. Ayrıca, okunan duaları müritlere öğreten bu şahıs, müritlerce Allah'ın kendilerine bir ihsanı olarak kabul edilmektedir.

5. Semâ'-ı sırr-ı tevhîdi tıyuran ehl-i Hakk'a hep
Hidâyet mazharı bürhân-durur Yahyâ-yı Şirvânî

[Hak olan Allah'ın yolunda giden kimselere tevhid sırrının mesajını duyuran hep odur; Şirvanlı Yahyâ'nın kılavuzluğa nail oluşu (buna bir) kanıttır.]

Hak olan Allah'a giden yol tevhidden geçmektedir. Fakat herkesin tevhide ermesi kolay değildir. Zira tevhid, içerisinde sırlar barındıran, *Hak'tan gelen ve insanları Hak'a çağıran bir mesajdır* ve sadece *Onu iyi niyetle dinleyen, maksada erer.* (Uludağ 1997: 312). Tevhid sırrını ihtiva eden bu mesaj, gönlü temiz olan kul ile yaratıcısı arasında bulunur. Tevhid sırrının bir mesajı olduğunu dünya halkına duyuran yine Şirvanlı Yahyâ'nın ta kendisidir. Bu yönüyle o, hem maddî hem de mânevî âlemde yolculuk eden bir kılavuzdur. Anlayanlar için onun maddî dünyadaki kılavuzluğu adeta bu davaya bir delildir.

6. O rütbe eşiyâdandır nazariyyûn disem câ'iz
Mürüvvet ma'deni insân-durur Yahyâ-yı Şirvânî

[O derece cömertlerdendir (diye) görüş bildirsem caizdir; Şirvanlı Yahyâ cömertlik madeni (bir) insandır.]

O, ancak cömert kimselerin sahip olabileceği bir rütbededir. Dolayısıyla onun cömertliğine dair bir görüş bildirsem caiz olacaktır. Şirvanlı Yahyâ hâl ve hareketiyle güzeli yansıtan, güçlü ahlaklı, fazilet sahibi, mert ve cömertlik kaynağı bir kimsedir. (Burada mufassal ve müekked bir teşbih bulunmaktadır.)

7. Anıñ işrine pey-rev ol Rızâ sen anı reh-ber kıl
Recâsı halka maqbûl-durur Yahyâ-yı Şirvânî

[Rıza! Onun izinden git ve onu rehber kıl; (zira) Şirvanlı Yahyâ'nın ümide dair duygu ve düşünceleri halka makbul gelir.]

Tecrid; edebiyatta şairin kendisinden başka biriymiş gibi söz etmesidir. Hasan Rıza'nın son beytinde böyle bir kullanımla karşılaşılacaktır. Şair, makta beytinde 'Rıza' diye seslenerek, Şirvanlı Yahyâ'yı kendisine kılavuz edinmesini ve onun izinden gitmesini öğütlemektedir. Çünkü onun recası (Allah'ın lutfuna ve nimetlerine nail olabilme dileği) halka makbul gelir. Hasan Rıza burada "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz" (Zümer/53) ayetine göndermede bulunur(telmih). Allah'tan ümit kesilmez, aksi büyük günah olarak kabul edilir (Cebecioğlu 1997: 216). Allah'ın karşısında kulun korku ve ümit arasında duygularla dolu olması gerekir. Kulun ümidi sevap işlemek ve Rabb'in cemalini temaşa etmek gibi hoş giden isteklerden oluşmalıdır. Şiirde Şirvanlı Yahyâ'nın ümit ettiği güzelliklerin halk tarafından da makbul görüldüğüne işaret edilmiştir.

SONUÇ

Dîvânlar, edebiyatımızın temel taşlarından olup bize kültürümüzü aktaran, kimlik kazandıran varaklarla doludur. Bu varakları ilmik ilmik işleyen şairlerden Hasan Rıza, edebiyat tarihimizdeki boşluklardan birini daha şiirleriyle dolduran kıymetlerdendir. O, manzumelerinde tasavvuf mefhumunu araç olarak değil, bir amaç olarak kullanmıştır. Dîvândaki şiirler tekke geleneği çerçevesinde oluşturulmuştur. Öğütlerle dolu mısralarında Hasan Rıza, gerek İslamiyet'in gerekse de Halvetîlik tarikatının gereklerini dile getirir, kulluğun, sülûkun, edebî öneme değinir, dünyanın geçiciliğini anlatır. Şiirlerde, Allah aşkı ve peygamber sevgisi yoğun şekilde işlenmiştir. Şair, dizeleriyle insanlara doğru yolu gösterme amacı güder. Bunu yaparken de sıklıkla didaktik, zaman zaman da lirik bir üslup kullanır. Manzumelerin sade ve anlaşılır dili, şairin amacına uygundur.

Sonuç olarak, nesihle Kuran yazmak hususunda adını tarihe kaydettiren bir isim olarak Hasan Rıza Efendi'nin hem aruz hem de hece ölçüsüyle yazdığı şiirleri, onun hat sanatındaki yeteneği karşısında sönük kalmakta, ancak dinî-tasavvufî manzumeler çizgisine sade ve kendine has renkler katmaktadır denilebilir. ©

KAYNAKLAR

- CEBECİOĞLU, Ethem (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara, Rehber Yayınları.
- DERMAN, M. Uğur (1997), "Hasan Rıza Efendi", *DİA*, C:16, İstanbul, Diyanet Vakfı yayınları, s. 345, 346.
- DERMAN, M. Uğur (1971), "Hasan Rıza Efendi", *Türk Ansiklopedisi*, C: 19, Ankara, MEB, s. 27.
- DERMAN, M. Uğur (1982), *Türk Hat Sanatının Şaheserleri*, Ankara, KB Yayınları.
- Hasan Rıza Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, T/2884.
- Hasan Rıza Dîvânı*, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümü no.3610.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1970), *Son Hattatlar*, İstanbul, MEB.
- (1969), *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Dîvânlar Kataloğu*, C:IV, Fasikül: III, İstanbul, MEB.
- KARAMAN, Gülay (2009), *Hasan Rıza Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)*, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C:I-II, İstanbul, MEB, s.462-465, 171.
- RADO, Şevket (1984), *Türk Hattatları(XV. Yüzyıldan Günümüze Kadar Gelmiş Ünlü Hattatların Hayatları ve Yazılarından Örnekler)*, İstanbul, Yayın Matbaacılık.
- TELLİ, Fatma Betül (2010), *Divan By Hasan Rıza*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ULUDAĞ, Süleyman (1997), "Halvetiyye", *DİA*, C:15, İstanbul, Diyanet Vakfı Neşriyat, s.394.
- ULUDAĞ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş Yeni Basım, İstanbul, Kabcacı yayinevi.
- ÜLKER, Muammer (1987), *Başlangıcından Günümüze Türk Hat Sanatı*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- <http://www.eskieserler.com/EgitimKurumlariDetay.asp?LID=TR&ID=1879> (15.04.2012)
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f89eba0acb002.99316531 (15.04.2012)
- [http://tr.wikipedia.org/wiki/Divan_\(siyaset\)#D.C3.AEv.C3.A2n.C4.B1_H.C3.BCm.C3.A2y.C3.BBn_Kalemleri](http://tr.wikipedia.org/wiki/Divan_(siyaset)#D.C3.AEv.C3.A2n.C4.B1_H.C3.BCm.C3.A2y.C3.BBn_Kalemleri) (15.04.2012)